

УДК 658.003.13:338.24

Стригуль Л.С.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічного аналізу та обліку
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

ЕКОНОМІКО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНКИ ДОСТАТНОСТІ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

ECONOMIC EVALUATION AND METHODOLOGICAL SUPPORT ADEQUACY OF FINANCIAL RESOURCES IN THE CONTEMPORARY ECONOMY

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто економіко-методичне забезпечення оцінки достатності фінансових ресурсів підприємств, що обумовлено необхідністю вдосконалення методичного інструментарію щодо його застосування для підприємств різних організаційно-правових форм в умовах трансформації економічних процесів для достовірного оцінювання рівня фінансової стійкості підприємств у сучасних складних умовах їх функціонування в ринковому середовищі.

Ключові слова: фінансова стійкість, фінансові ресурси, фінансова незалежність, платоспроможність, джерела фінансування.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрено экономико-методическое обеспечение оценки достаточности финансовых ресурсов предприятий, которое обусловлено необходимостью усовершенствования методического инструментария для его применения для предприятий разных организационно-правовых форм в условиях трансформации экономических процессов для достоверной оценки уровня финансовой устойчивости предприятий в современных сложных условиях их функционирования в рыночной среде.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, финансовые ресурсы, финансовая независимость, платежеспособность, источники финансирования.

ANNOTATION

In article economic-methodical provision of an estimation of sufficiency of financial resources of the enterprises which is caused by necessity of improvement of methodical toolkit for its application for the enterprises of different organisation-legal forms in the conditions of transformation of economic processes for an authentic estimation of level of financial soundness of the enterprises in modern difficult conditions of their functioning in the market environment is considered.

Keywords: financial soundness, financial resources, financial independence, ability to meet payments, financing sources.

Постановка проблеми. У сучасних складних економічних умовах господарювання управлінському персоналу українських підприємств при прийнятті управлінських рішень необхідно докладати значних зусиль для здійснення моніторингу фінансового стану з урахуванням сучасних вимог та змін у законодавчій сфері. Основою фінансово-господарської стабільності діяльності і передумовою сталої життєдіяльності в умовах ринкової економіки є високий рівень фінансової стійкості підприємства. Саме тому актуальною постає проблема своєчасної та реалістичної оцінки рівня фінансової стійкості підприємства для подальшого визначення необ-

хідності або доцільності впровадження методів антикризового управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оцінки та забезпечення фінансової стійкості підприємств досліджуються в працях таких вітчизняних та зарубіжних учених, як В.Г. Артеменко, М.В. Белендир, І.Т. Балабанов, І.О. Бланк, О.В. Єфімова, Д. Ірвін, Т.Р. Карлін, В.В. Ковальов, А.М. Поддєрьогін, М. Радіонова, О.С. Стоянова, Ю.С. Цал-Цалко, К. Уолш, А.Д. Шеремет та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте наукові дослідження характеризуються недостатнім рівнем розробки та відсутністю конкретизації особливостей застосування методів оцінки та економіко-методичного забезпечення оцінювання достатності фінансових ресурсів підприємств різних організаційно-правових форм у складних умовах сучасного ринкового середовища.

Мета статті полягає у поглибленні теоретико-методичного забезпечення щодо оцінки достатності фінансових ресурсів підприємств різних організаційно-правових форм у сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною проблемою ефективного функціонування підприємств України є відсутність комплексної системи оцінки фінансової стійкості підприємств, яка б справді допомагала керівництву підприємства виявляти «вузькі» міста та ухвалювати правильні управлінські рішення. Поява значної кількості підприємств, заснованих на недержавних формах власності, недосконала система оподаткування, кредитування і розрахунків, певний розвиток ринкової інфраструктури у сфері фінансово-кредитних відносин – усе це вимагає від суб'єктів господарювання вміння оцінювати фінансову стійкість свого підприємства [1].

Отже, значення оцінки фінансової стійкості підприємства полягає в тому, що за її результатами в умовах кризової економіки у суб'єктів господарювання з'являється можливість якісніше здійснювати фінансове управління стосовно забезпечення стабільного і поступального розви-

тку підприємства, оперативно реагувати на зміни його ринкового середовища, спостерігати за показниками, що впливають на платоспроможність і фінансову рівновагу, визначати заходи щодо збереження підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства.

Відповідно до ст. 63 ГК України, залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти підприємства таких видів: приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи); підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності); комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади; державне підприємство, що діє на основі державної власності; підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності) [2].

У процесі аналізу використовують відносні показники (коефіцієнти) фінансової стійкості підприємства. Розраховані коефіцієнти за звітний період порівнюють з їх нормативним рівнем, із відповідними показниками за попередні періоди та на аналогічних підприємствах. На основі отриманих результатів визначають рівень фінансового стану, слабкі і сильні сторони діяльності підприємства. Алгоритм розрахунку найбільш використовуваних показників наведений у табл. 1.

Для неприбуткових підприємств рекомендованим є розрахунок відносних показників фінансової стійкості, наведених у табл. 2, які певною мірою відображають саме достатність їх фінансування.

Аналіз сучасної наукової літератури викриває недостатність висвітлення особливостей оцінки рівня фінансової стійкості підприємств у складних умовах ринкової економіки з ура-

хуванням впливу економічної кризи та посткризових явищ. Систему показників оцінки фінансової стійкості підприємства необхідно формувати на підґрунті оцінювання рівня його платоспроможності, структури капіталу, стану основних і оборотних засобів, оборотності і рентабельності. Слід зазначити, що серед великої кількості запропонованого економіко-методичного забезпечення оцінки рівня достатності фінансових ресурсів не існує узагальнюючої або уніфікованої системи. У табл. 3 наведено системи показників оцінки фінансової стійкості, запропоновані різними авторами.

На нашу думку, сучасні системи показників оцінки фінансової стійкості суб'єктів господарювання насамперед повинні бути зорієнтовані на використання розширеного, структурованого переліку. Необхідність та значення оцінки фінансової стійкості зумовлені потребою систематичного аналізу та вдосконалення роботи підприємств в умовах ринкових відносин, необхідності перманентного контролю ефективності використання фінансових ресурсів, а також пошуку резервів зміцнення фінансової стабільності підприємства в складних економічних умовах.

На думку С.О. Корецької, С.Я. Салиги, Н.В. Дацій, усі відносні показники фінансової стійкості можна поділити на дві групи:

1) коефіцієнти капіталізації, що характеризують фінансовий стан підприємства з позиції структури джерел засобів;

2) коефіцієнти покриття, що характеризують фінансову стійкість із позиції витрат, пов'язаних з обслуговуванням зовнішніх джерел фінансування [3].

Аналіз літературних джерел з оцінки фінансової стійкості підприємств та формування на

Таблиця 2

Аналіз відносних показників фінансової стійкості неприбуткових підприємств

Показник	Алгоритм розрахунку
Коефіцієнт забезпечення запасів власними коштами	$\frac{\text{Власні оборотні кошти}}{\text{Запаси}}$
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	$\frac{\text{Власні оборотні кошти}}{\text{Власний капітал}}$
Стабільність структури оборотних коштів	$\frac{\text{Власні оборотні кошти}}{\text{Загальна вартість оборотних активів}}$
Коефіцієнт реальної вартості основних засобів	$\frac{\text{Залишкова вартість ОФ}}{\text{Валюта балансу}}$
Коефіцієнт фінансової стабільності (коефіцієнт автономного фінансування) $K_{ф.с.}$	$\frac{\text{Власний капітал}}{\text{Зобов'язання} + \text{Доходи}}$
Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії) $K_{ф.н.}$	$\frac{\text{Власний капітал}}{\text{Валюта балансу}}$
Коефіцієнт залежності установи від довгострокових зобов'язань $K_{д.з.}$	$\frac{\text{Результат виконання за заг. фондом}}{\text{Власний капітал}}$
Коефіцієнт маневреності власного капіталу $K_{м.}$	$\frac{\text{Власні оборотні кошти}}{\text{Власний капітал}}$
Коефіцієнт забезпечення нерухомим майном $K_{н.}$	$\frac{\text{Власний капітал}}{\text{Необоротні активи}}$

Таблиця 1

Алгоритм розрахунку показників (коефіцієнтів) фінансової стійкості підприємств

Показник	Порядок розрахунку показника (коефіцієнта)
Коефіцієнт фінансової автономії	$K_{авт.} = \frac{\text{Власний капітал}}{\text{Всього джерел коштів}}$
Коефіцієнт фінансової залежності	$K_{зав.} = \frac{\text{Всього джерел коштів}}{\text{Власний капітал}}$
Коефіцієнт фінансового ризику	$K_{ф.р.} = \frac{\text{Залучені кошти}}{\text{Власний капітал}}$
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	$K_{ман.} = \frac{\text{Власні оборотні кошти}}{\text{Власний капітал}}$
Коефіцієнт структури покриття довгострокових вкладень	$K_{п.д.в.} = \frac{\text{Довгострокові пасиви}}{\text{Необоротні активи}}$
Коефіцієнт довгострокового залучення коштів	$K_{д.з.н.к.} = \frac{\text{Довгострокові зобов'язання}}{\text{Власний капітал} + \text{Довг.зобов'язання}}$
Коефіцієнт фінансової незалежності капіталізованих джерел	$K_{ф.н.к.д.} = \frac{\text{Власний капітал}}{\text{Власний капітал} + \text{Довг.зобов'язання}}$

Таблиця 3

Використання системи показників для дослідження фінансової стійкості підприємства

Показники	Ю.С. Цал-Цалко	Г.Г. Кірейцев	Б.М. Литвин, М.В. Стельмах	Л.Д. Бурак	М.В. Шелудько	В.В. Ковальов
коефіцієнт фінансової стійкості			-			
коефіцієнт фінансового ризику	-	-	+	-	-	-
коефіцієнт автономії	+	+	+	+	+	+
коефіцієнт фінансової залежності	+	+		-	+	+
коефіцієнт фінансового левериджу	+	-	-	+	+	-
коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів	+	-	-	-	-	-
коефіцієнт концентрації залученого капіталу	-	+	-	+	-	-
коефіцієнт заборгованості	-	-	-	+	+	-
коефіцієнт маневреності власних коштів	-	+	-	+	-	-
коефіцієнт забезпеченості оборотних активів	-	-	+	-	-	-

цій основі оптимального балансу між власним та залученим капіталом свідчить про існування певних протиріч і неоднозначності у визначенні фінансових показників для проведення рейтингової оцінки діяльності підприємств. Різні методики мають різний набір коефіцієнтів. Отже, існує необхідність дослідження сукупності показників, запропонованих різними авторами, для побудови методики оптимального балансу між власним та залученим капіталом, а також отримання найбільш повної та достовірної інформації про фінансово-майновий стан підприємства, фінансову стійкість [4].

Таблиця 4

Послідовність визначення складових оцінки фінансової стійкості підприємства

Показники
1 Власний капітал
2 Необоротні активи
3 Власні обігові кошти (р.1 - р.2)
4 Довгострокові зобов'язання
5 Наявність власних і довгострокових джерел покриття запасів (р.3 + р.4)
6 Короткострокові кредити та позики
7 Загальний обсяг основних джерел покриття запасів (р.5 + р.6)
8 Запаси
9 Надлишок (+) або нестача (-) власних оборотних коштів (р.3 - р.8)
10 Надлишок (+) або нестача (-) власних коштів і довгострокових зобов'язань (р.5 - р.8)
11 Надлишок (+) або нестача (-) основних джерел покриття запасів (р.7 - р.8)
12 Рівень фінансової стійкості
13 Запас фінансової стійкості, днів, (р.11/ Ор.п.*360), де Ор.п. – виручка від реалізації продукції
14 Надлишок (+) або нестача (-) коштів на 1 грн. запасів (р.11: р.8), коп.

У цілому використання українськими аналітиками фінансових коефіцієнтів має свої недоліки. По-перше, велику кількість показників було запозичено у зарубіжних економістів без будь-яких коментарів або мінімальної адаптації до специфіки функціонування українських підприємств з урахуванням впливу факторів трансформаційної економіки. По-друге, на відміну від західної практики відбору показників залежно від мети аналізу сучасними українськими економістами пропонуються до розрахунку всі існуючі показники.

Загальне оцінювання фінансової стійкості передбачає визначення: стійкості джерел формування капіталу; ресурсної стійкості; стійкості управління [5].

Дослідження структури пасиву балансу дає змогу встановити можливі причини фінансової стійкості (нестійкості) підприємства. Так, збільшення частки власного капіталу за рахунок будь-якого джерела сприяє посиленню фінансової стійкості підприємства. Наявність нерозподіленого прибутку може розглядатися як джерело поповнення оборотних засобів і зменшення поточної кредитної заборгованості. Особлива роль аналізу власного капіталу під час оцінювання фінансової стійкості зумовлена його функціями. Статутний і додатковий капітал підприємства дають змогу ефективно організувати процес виробництва продукції, застосовувати прогресивні технології, висококваліфіковану робочу силу, посилити позиції на ринку. Величина власного капіталу забезпечує довіру партнерів підприємства, що визначає можливість отримання від них фінансових вкладень у разі необхідності усунення впливу несприятливих факторів. Незначна частка власного капіталу посилює підприємницький ризик кредиторів [6].

Залежно від впливу факторів В.М. Радіонова, М.А. Федотова розрізняють внутрішню і

зовнішню фінансову стійкість. Так, зовнішня фінансова стійкість підприємства пов'язана зі стабільністю економічного середовища, в якому вона функціонує. Ця стабільність у більшості випадків визначається ефективністю державного регулювання на макrorівні та динамікою кон'юнктури фінансового ринку [7].

А.Д. Шеремет і Р.С. Сейфулін рекомендують для оцінки фінансової стійкості визначати трикомпонентний показник типу фінансової стійкості (табл. 4).

Наведені показники забезпеченості запасів відповідними джерелами фінансування трансформуються у трифакторну модель (М):

$$M = (\Delta \text{ВОК}; \Delta \text{ВДД}; \Delta \text{ЗДЗ}), \quad (1)$$

де $\Delta \text{ВОК}$ – надлишок (+) або нестача (-) власних оборотних коштів;

$\Delta \text{ВДД}$ – надлишок (+) або нестача (-) власних коштів і довгострокових зобов'язань;

$\Delta \text{ЗДЗ}$ – надлишок (+) або нестача (-) основних джерел покриття запасів.

Дана модель характеризує тип фінансової стійкості підприємства. Так, на практиці зустрічається чотири типи фінансової стійкості (табл. 5).

Заслугує на увагу також концепція оцінки фінансової стійкості, запропонована М.С. Абрютіним і А.В. Грачовим, в основі якої лежить розподіл активів підприємства на фінансові та нефінансові. Фінансові активи, своєю чергою, поділяються на мобільні та немобільні [9].

Мобільні фінансові активи – це високоліквідні активи, тобто грошові кошти і поточні фінансові вкладення. Немобільні фінансові активи містять у собі довгострокові вкладення та усі види дебіторської заборгованості. Нефінансові активи поділяються на довгострокові та оборотні. Довгострокові нефінансові активи включають основні засоби, нематеріальні активи та незавершене будівництво. До складу оборотних нефінансових активів входять запаси і витрати. Відповідно до зазначеної концепції, фінансова рівновага і стій-

кість фінансового стану підприємства досягаються за умови, що нефінансові активи покриваються власним капіталом, а фінансові – позиковим.

Запас стійкості збільшується в міру перевищення власного капіталу над нефінансовими активами або в міру перевищення фінансових активів над позиковим капіталом. Протилежне відхилення від параметрів рівноваги в бік перевищення нефінансових активів над власним капіталом свідчить про втрату стійкості. Відповідно до цього, автори запропонованої концепції виділяють кілька варіантів фінансової стійкості підприємства (табл. 6) [9].

Головною складовою стійкості неприбуткових підприємств, яка характеризує ступінь його фінансової незалежності щодо володіння фінансовими ресурсами та їх використання, є фінансова стійкість. За методикою М.А. Болюх та А.П. Заросило запропоновано оцінювати за такими критеріями: рівень покриття запасів найбільшими джерелами фінансування; платоспроможність організації (потенційна спроможність покрити термінові зобов'язання мобільними активами); частка власних або стабільних джерел у сукупних джерелах фінансування [10].

Відповідно до забезпеченості запасів варіантами фінансування, можливі такі типи фінансової стійкості: абсолютна стійкість – для забезпечення запасів достатньо власних оборотних коштів, платоспроможність організації гарантована; нормальна стійкість – для забезпечення запасів окрім власних оборотних коштів залучаються довгострокові кредити та позики, платоспроможність гарантована; нестійкий фінансовий стан – для забезпечення запасів окрім власних оборотних коштів, довгострокових кредитів і позик залучаються короткострокові кредити і позики, платоспроможність порушена, але її можна відновити; кризовий стан – для забезпечення запасів не вистачає власних оборотних коштів, кредитів і позик, організації загрожує банкрутство.

Таблиця 5

Визначення типу фінансової стійкості підприємства

Тип фінансової стійкості	Вид трикомпонентного показника	Визначення складових трикомпонентного показника
Абсолютна фінансова стійкість	(1;1;1)	$\Delta \text{ВОК} \geq 0; \Delta \text{ВДД} \geq 0; \Delta \text{ЗДЗ} \geq 0$
Нормальна фінансова стійкість	(0;1;1)	$\Delta \text{ВОК} < 0; \Delta \text{ВДД} \geq 0; \Delta \text{ЗДЗ} \geq 0$
Нестійкий фінансовий стан	(0;0;1)	$\Delta \text{ВОК} < 0; \Delta \text{ВДД} < 0; \Delta \text{ЗДЗ} \geq 0$
Кризовий фінансовий стан	(0;0;0)	$\Delta \text{ВОК} < 0; \Delta \text{ВДД} < 0; \Delta \text{ЗДЗ} < 0$

Таблиця 6

Можливі варіанти фінансової стійкості підприємства

Ознака варіанта	Варіант
Мобільні фінансові активи більші за всі зобов'язання	Суперстійкість
Мобільні фінансові активи менші всіх зобов'язань, але сума всіх фінансових активів більша за них	Достатня стійкість
Власний капітал дорівнює нефінансовим активам, а фінансові активи дорівнюють усім зобов'язанням	Фінансова рівновага
Власний капітал більший довгострокових фінансових активів, проте менший за всю суму нефінансових активів	Допустима фінансова напруга
Власний капітал менший за довгострокові фінансові активи	Зона ризику

Визначення типу фінансової стійкості неприбуткових підприємств за абсолютними показниками здійснюється в послідовності, наведеній у табл. 7.

Таблиця 7
Визначення типу фінансової стійкості неприбуткових підприємств

Показник
1. Власний капітал, тис. грн.
2. Необоротні активи, тис. грн.
3. Власні оборотні кошти, тис. грн. (рядок 1 – рядок 2)
4. Поточні зобов'язання, тис. грн.
5. Наявність власних і поточних джерел покриття запасів (основні джерела покриття запасів), тис. грн. (рядок 3+ рядок 4)
6. Запаси, тис. грн.
7. Надлишок (+) або нестача (-) власних коштів, тис. грн. (рядок 3 – рядок 6)
8. Надлишок (+) або нестача (-) основних джерел покриття запасів, грн. (рядок 5 – рядок 6)
9. Запас стійкості фінансового стану, днів (рядок 8 / W x 360, де W – сума надходжень від основної діяльності (асигнувань) за звітний період)
10. Надлишок або нестача коштів на 1 грн. запасів (рядок 8 / рядок 6)
11. Тип фінансової стійкості (визначається на підставі рівня п.п. 5, 8)

На відміну від визначення типу фінансової стійкості на основі розрахунку трикомпонентного показника, згідно з методикою А.Д. Шеремета і Р.С. Сейфуліна, даний підхід містить лише два компоненти, які відображають надлишок (або нестачу) власних коштів та надлишок (або нестачу) основних джерел покриття запасів, але не мають узагальнюючої оцінки, яка враховує рівень загальної величини основних джерел формування запасів і витрат.

У сучасній міжнародній і вітчизняній аналітичній практиці більшість аналітиків здійснює оцінку фінансової стійкості підприємств за допомогою фінансових коефіцієнтів:

- співвідношення власних і залучених коштів;
- темпи накопичення власних джерел;
- співвідношення довгострокових і короткострокових зобов'язань;
- забезпечення матеріальних оборотних коштів власними джерелами (взаємозв'язок активів та пасивів).

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що більш доцільним та таким, що відповідає сучасним вимогам, є визначення саме такої системи показників, яка враховує не лише певні характеристики співвідношень фінансових ресурсів, але й дає змогу здійснити їх динамічний аналіз та структуру.

Висновки. На основі запропонованого визначення фінансової стійкості як економічної категорії, яка досягається за умови стабільного надходження фінансових ресурсів підприємства, що характеризуються оптимальною їх струк-

турою та визначаються раціональною забезпеченістю його потреб для виконання основних цілей ефективної діяльності та стійкого економічного зростання підприємства в ринкових умовах господарювання, необхідне значне переосмислення підходів до визначення та оцінки її рівня. Склад і структура фінансових ресурсів, правильний вибір тактики і стратегії управління – значні фактори фінансової стійкості підприємства. Чим більше у підприємства власних фінансових ресурсів (або надходжень), що формуються на його рахунку, тим більша впевненість у збереженні ним фінансової стійкості. При цьому важливий не лише загальний обсяг фінансування, а й структура його розподілу, особливо та частка, яка спрямовується на розвиток підприємства. Отже, політика розподілу і використання фінансових ресурсів висувається на перший план у ході аналізу і управління фінансовою стійкістю. Таким чином, сучасні системи показників щодо оцінювання рівня фінансової стійкості підприємства повинні містити як динамічні, так і структурні показники, і під час формування таких систем доцільно враховувати тип підприємства, вид його діяльності та особливості фінансової стратегії. У ринковій економіці фінансова стійкість підприємства виступає головною умовою життєдіяльності і основою стабільного стану підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гогой І.Д. Аналіз і оцінка фінансового стану підприємства / І.Д. Гогой [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.nbu.gov.ua>.
2. Господарський кодекс України (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ufpp.gov.ua/content/PDF/zakonodavstvo/27_gospodarskuu_kodeks_436.pdf.
3. Салига С.Я. Фінансовий аналіз : [навч. посіб. для студ. ВНЗ] / С.Я. Салига, Н.В. Дацій, С.О. Корецька. – К. : Центр навч. літератури, 2006. – 210 с.
4. Сучкова К.М. Методика аналізу фінансового стану підприємств України / К.М. Сучкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.nbu.gov.ua>.
5. Боримська К.П. Удосконалення підходів до аналізу оптимальності структури власного капіталу акціонерних товариств / К.П. Боримська, Р.В. Варічева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.nbu.gov.ua>.
6. Загоруйко Ю.І. Фінансова стійкість підприємства як економічна категорія / Ю.І. Загоруйко, Н.А. Дехтяр [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uabs.edu.ua/>.
7. Грабовецький Б.С. Фінансовий аналіз та звітність / Б.С. Грабовецький, І.В. Шварц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vntu.edu.ua>.
8. Шеремет А.Д. Методика фінансового аналізу / А.Д. Шеремет, Р.С. Сейфулін. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 428 с.
9. Абрютіна М.С. Аналіз фінансово-економічної діяльності підприємства : [учеб.-практ. посіб.] / М.С. Абрютіна, А.В. Грачев ; 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Дело и сервис, 2001. – 345 с.
10. Болюх М.А. Аналіз фінансово-господарської діяльності бюджетних установ : [навч. посіб.] / М.А. Болюх, А.П. Заросило. – К. : КНЕУ, 2008. – 342 с.